

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ГАЛИЦЬКИЙ КОЛЕДЖ ІМЕНІ В'ЧЕСЛАВА ЧОРНОВОЛА
ЮРИДИЧНЕ ВІДДІЛЕННЯ

Циклова комісія юридичних дисциплін

КУРСОВА РОБОТА

з дисципліни

Кримінальне право України (Особлива частина)

на тему:

**ДЕРЖАВНА ЗРАДА ЯК ЗЛОЧИН ПРОТИ НАЦІОНАЛЬНОЇ
БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ**

Виконала:

Студентка групи Пб-11

Мельник С.

Керівник:

к.ю.н. Томчук І.О.

Тернопіль, 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ I. ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ЗРАДИ	Error! Bookmark not defined.
РОЗДІЛ II. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ.111 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ	10
2.1. Поняття державної зради за Кримінальним кодексом України.....	10
2.2. Об'єктивні ознаки складу злочину за ст. 111 КК України.....	13
2.3. Суб'єктивні ознаки складу злочину за ст. 111 КК України	21
РОЗДІЛ III. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 111 КК УКРАЇНИ.....	26
РОЗДІЛ IV. ПІДСТАВИ ТА УМОВИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ДЕРЖАВНУ ЗРАДУ: ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН.....	30
ВИСНОВКИ	38
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	43

ВСТУП

Актуальність теми. Злочини проти основ національної безпеки України, зокрема й державна зрада, становлять найвищу ланку Особливої частини Кримінального кодексу України, що свідчить про те, що законодавець високо оцінює ступінь їх суспільної небезпеки. Адже саме суспільна небезпека державної зради полягає у тому, що діяння скоєні злочинцями посягають на суверенітет, територіальну цілісність та недоторканність України, що ставить під загрозу існування України, як суверенної, правової держави. Заподіяння шкоди обороноздатності України чи її державній, інформаційній чи економічній безпеці порушує стан захищеності державної влади, а також мирне та спокійне життя народу.

Окрім того, це може призводити до витоку із власності держави інформації, що містить державну таємницю і при потраплянні до іноземних спецслужб буде використана проти інтересів України та може звести нанівець багаторічну працю, щодо створення нових зразків озброєння, розробки планів оборони в особливий період тощо [1, с. 427].

В Україні донедавна простежувалися лише поодинокі випадки вчинення державної зради, тому стаття 111 Кримінального кодексу України практично не мала застосовування. Попри це, навіть одиничний факт вчинення такого злочину становить серйозну небезпеку для нашої держави, оскільки подібні дії можуть спричинити неабияку шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, інформаційній чи економічній безпеці України. Однак у 2014 році ситуація кардинально змінилася внаслідок активізації російської збройної агресії на сході України, насильницького протиправного відторгнення АР Крим та Севастополя від України, а також їхньої анексії Російською Федерацією [2, с.14].

Під час аналізу звітності основних показників роботи органів досудового розслідування за 2013 – 2017 рр. я виявила тенденцію зростання випадків скоєння державної зради. А саме: за 2014 рік кількість обвинувальних актів,

щодо вчинення державної зради становила 8, за 2015 рік – 7, за 2016-2017 роки до Генеральної прокуратури України було направлено 119 справ за фактом державної зради, з них 8 – були закриті, 10 - зупинені через те, що місцезнаходження підозрюваного було невідомо, за фактом завершених проваджень було виявлено 25 осіб, яких звинувачують у скоєнні державної зради. Органами безпеки України (СБУ) із загального числа кримінальних справ було зареєстровано 65, а 17 з них були направлені в суди.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Державній зраді, як злочину проти основ національної безпеки в історії кримінального законодавства приділялося чимало уваги, окремі аспекти цієї проблеми вивчали О. Ф. Бантишев, В.К. Гришук, Б. М. Діденко, О.О. Дудоров, О.П. Дзьобан, С. В. Дяков, Л. М. Демидова, І. Л. Іванов, В. С. Картавцев, А.Б. Качинський, М.І. Мельник, Ю. В. Луценко, В. К. Матвійчук, В. О. Навроцький, В. Я. Тацій, М. І. Хавронюк, О. В. Шамара, В. М. Шлапаченко та інші.

Метою роботи є комплексний аналіз кримінально-правової характеристики злочину передбаченого статтею 111 КК України, з'ясування підстав та умов звільнення від кримінальної відповідальності, а також виявлення кримінально-правових проблем кваліфікації державної зради.

В ході дослідження теми було поставлено наступні завдання:

- проаналізувати історичні підходи до регламентації відповідальності за державну зраду;
- охарактеризувати об'єктивні та суб'єктивні ознаки складу злочину державної зради;
- встановити особливості звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду в Україні та в зарубіжних країнах.

Об'єкт дослідження - це суспільні відносини у сфері кримінально-правового регулювання протидії вчиненню особою злочину «Державна зрада».

РОЗДІЛ І. ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ЗРАДИ

«Руська правда» - збірка стародавнього руського права, яка складена в Київській державі у XI—XII століттях на основі звичаєвого права, вважається історичним джерелом, який вперше згадує про суспільно небезпечні діяння, які здійснюють посягання на національну безпеку. Документ передбачав таку нову для законодавства категорію злочинів, як злочини проти державності.

XI-XII століття характеризуються появою нової категорії злочинів, що насамперед було зумовлено необхідністю нормативного закріплення цих злочинів через активізацію на територіях Київської Русі осіб, які переходили на бік ворога, ставлячи тим самим під загрозу державність, або ж на шкоду власній державі надавали йому інформацію.

Злочини, які за об'єктивними ознаками схожі до сучасних злочинів проти національної безпеки регламентувала збірка законодавства «Судебник великого князя Казимира», яка була датована 1468-1550 рр. і заснована на положеннях «Руської правди» - джерела права, яке вважалось найбільш використовуваним на території Київської Русі. Так, наприклад стаття 61 передбачала покарання у виді смертної кари для особи, яка здійснила вчинення замаху на князя.

В міру впровадження процесу централізації і створення єдиної централізованої держави, влада була зосереджена в одних руках. Так, зокрема перший загальнодержавний акт, який відносив до державних злочинів «крамолу» і «подым» отримав назву «Судебник 1497 г.». Злочин під назвою «Крамола» означав відступ бояр від великого князя до іншого (зрада), а злочин, що звався «Подым» пов'язується із здійсненням закликів до повстання. Доповнив цей перелік «Судебник 1550 г.», який відніс до державних злочинів такий злочин, як «здавання міста ворогові». [3, с.139- 140].

Аналізуючи норми законодавства, які передбачали відповідальність за вчинення державної зради, необхідно звернутись, безпосередньо, до норм «Литовського статуту», прийнятого 1529 року, який передбачав додаткове

покарання за вчинення такого злочину, а також умови звільнення особи, від відповідальності. Якщо особа здійснює перехід на бік ворога, а її неповнолітні діти залишаються на території Литовської держави, то вся власність, що належала особі, яка вчинила такий злочин, переходить у володіння князя. Могло також застосовуватися більш пом'якшене покарання, якщо діти не знали про вчинення батьком такого злочину, то у такому випадку до князя переходила лише певна частина майна, яке належало батьку цих дітей [4, с. 85].

Історичним документом, який в свою чергу, став правонаступником Литовського статуту є «Статут Великого Князівства Литовського» який датований 1566 роком. Вища міра покарання передбачена Розділом I Статуту могла призначатися за вчинення шкоди державі чи господарю, за вчинення таких дій, як надання допомоги ворогу, листування із ворожою стороною або ж змова із недругом.

Особа, що здійснювала передачу інформації ворожій стороні, вважалася суб'єктом злочину, якщо вона привела ворога на свою територію, або ж відомості які були нею передані можуть спричинити шкоду державі. Статут 1566 року встановлював відповідальність за здійснення втечі на ворожу територію, яка виявлялася у фізичному переході на бік ворога, за що призначалось покарання у виді смертної кари [4, с. 90].

«Соборне уложення Московської держави», датоване 1649 року, виступало у якості уніфікованої збірки феодального права, його особливістю збірки вважалось введення до кримінального законодавства нової категорії злочинів, так звані «політичні злочини». Об'єктом, щодо якого здійснювалася охорона виступала державна влада. Стаття 2 Глави 2 Уложення передбачала такий вид злочину, який є ідентичним диспозиції статті 111 К України, як надання допомоги ворожій стороні у захопленні території [5, с. 50].

Логічним продовженням Соборного уложення 1649 року став «Артикул воїнський» 25 квітня 1715 року. Даний документ був поділений на два розділи:

перший - описував види злочинів та покарань, а другий передбачав процесуальні норми, які вміщували 24 глави і 209 статей (артикулів).

Першою згадкою військового кримінального права вважається Артикул воїнський, який містив особливий оскільки передбачав злочини у військовій сфері, а також містив особливий склад суб'єктів відповідальності – військовослужбовців.

Першою збіркою законів про військові злочини та покарання, яка також містила особливий суб'єктний склад – військовослужбовці вважається Артикул воїнський (частина військового статуту Петра І). Збірка також передбачала відповідальність за вчинення обміну інформацією ворогом. Державною зрадою, згідно з артикулом 124, вважалось діяння яке направлене на здійснення передачі будь-якої інформації, а також не лише листування із ворогом, а й вчинення будь – яких таємних розмов з стороною-ворогом. За вчинення цього злочину призначалось покарання – смертна кара у формі четвертування, яке могло також бути застосоване до особи, яка знала про таке листування, але не здійснила жодних дій для його припинення.

Завершальним документом, який здійснював регулювання кримінальної відповідальності за вчинення державної зради, було «Кримінальне уложення Російської імперії 1903 року», яке вміщувало в себе 37 глав та 687 статей та поділялось на Загальну та Особливу частини. Питання щодо особливостей кримінальної відповідальності за вчинення державної зради регулювала Глава 4 «Про державну зраду», яка передбачала покарання у виді каторги за сприяння ворогу у вчиненні бойових чи інших дій які спричиняють шкоду державності.

До особливо кваліфікуючих ознак злочину проти держави відносили:

- схиляння командира або війська на ворожу сторону;
- здійснення нападу на воєнні сили Російської імперії;
- шпигунство на користь іноземної держави;
- вбивство командира штабу чи особи, яка здійснює виконання важливих воєнних доручень ;

- руйнування засобів захисту або боротьби з супротивником.

Досить коротким, але не менш важливим у історії вітчизняного кримінального законодавства, щодо кримінальної відповідальності за державну зраду є період Центральної ради.

За час діяльності Української Народної Республіки (далі - УНР) кримінальна відповідальність регулювалась Постановою Тимчасового уряду «Про вжиття заходів проти осіб, що загрожують обороні держави, її внутрішній безпеці та завоюванням революції 1917 року» від 2 серпня 1917 року. Відповідно до постанови: «військовий міністр за погодженням з міністром внутрішніх справ у позасудовому порядку мав право відправити до в'язниці осіб, діяльність яких, на його думку, підпадала під дію вищезгаданого документа, а в особливих випадках навіть депортувати за межі УНР». Однак зважаючи на нетривалу діяльність УНР та складні зовнішньополітичні обставини, уряд не зміг сформувати самостійну законодавчу систему [6, с. 289].

Досить своєрідною є історія розвитку радянського законодавства щодо злочинів проти національної безпеки держави. Це зумовлено зміною суспільно-політичного та економічного ладу. Важливо також зазначити, що це призвело до принципової зміни у підході до трактування змісту державних злочинів.

Таким чином, історико-правове дослідження законодавства про кримінальну відповідальність, щодо злочинів проти основ національної безпеки дає підстави вважати, що кримінальне законодавство України отримало у спадок велику історію, що в свою чергу стало вагомою первопричиною до розвитку, нових та удосконалення раніше існуючих кримінально-правових норм, тим самим, зберігаючи як їх сильні сторони, так і недоліки.

РОЗДІЛ II. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ.111 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

2.1. Поняття державної зради за Кримінальним кодексом України

Злочини проти основ національної безпеки України визнаються найбільш небезпечними видом посягання на суспільні відносини, які забезпечують державну безпеку, суверенітет, конституційний лад, обороноздатність, незалежність та її територіальну цілісність. Без відповідної кримінально-правової охорони важливих соціальних цінностей неможливе правильне функціонування держави та її інститутів.

«Державна зрада, тобто діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України: перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України»[7].

«Суверенітет – це верховенство державної влади, її самостійність всередині країни, а також незалежність у міжнародних відносинах, яка може бути обмежена лише необхідністю виконувати договори і зобов'язання в галузі міжнародних відносин» [8].

Територіальна цілісність держави передбачає, єдність всіх складових території держави (адміністративно-територіальних одиниць), які перебувають в невід'ємному зв'язку між собою, і не мають власного суверенітету.

Територіальною недоторканістю слід визнавати захищеність території держави в її існуючих кордонах від свого роду посягань, що можуть стосуватися незаконної зміни території України, визначеної рішеннями Верховної Ради України і міжнародними договорами України [9].

«Обороздатність держави - це здатність держави до захисту у разі збройної агресії або збройного конфлікту. Вона містить матеріальні та духовні елементи та є сукупністю воєнного, економічного, соціального та морально-політичного потенціалу у сфері оборони та належних умов для його реалізації» [10].

Під державною безпекою слід розуміти стан захищеності найбільш важливих інтересів держави від зовнішніх та внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності держави. Поняття "державна безпека" вміщує в себе відсутність загрози суверенітету, недоторканності, територіальній цілісності та обороноздатності держави, однак поняття "національна безпека" є ширшим за своїм значенням, адже охоплює також безпеку суспільства й особи [9].

Інформаційна безпека – це стан захищеності важливих інтересів людини, держави та суспільства в цілому, при якому здійснюється запобігання нанесення шкоди через: неповноту, несвоєчасність та невірогідність інформації; негативний інформаційний вплив; незаконне використання, поширення, порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації [11].

«Економічна безпека - це захищеність інтересів України у сфері економіки. Її змістом є, зокрема, врахування національних інтересів України при виборі методів та механізмів реформування економіки, стабільність у правовому регулюванні відносин у сфері економіки, фінансової політики держави, наявність ефективної програми запобігання фінансовим кризам, незалежність національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків, високі темпи розширення внутрішнього ринку, відсутність боргової залежності держави, мобілізаційна готовність національної економіки тощо» [9].

Закон України «Про державну таємницю» визначає, що : «державна таємниця – це вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці

України та які визнані у порядку, встановленому Законом, державною таємницею і підлягають охороні державою» [12].

До державної таємниці можуть бути віднесені конкретні відомості, які поділяються за ступенями секретності "особливої важливості", "цілком таємно" та "таємно" тільки за умови, що вони належать до категорій, які зазначені у Законі України «Про державну таємницю», та їх розголошення може спричинити шкоду інтересам національної безпеки України та з дотриманням вимог Закону України "Про доступ до публічної інформації".

До державної таємниці не відноситься інформація:

- щодо стану довкілля, якості харчових продуктів і предметів побуту, впливу товарів (робіт, послуг) на життя та здоров'я людини;
- щодо аварій, катастроф, небезпечних природних явищ та інших надзвичайних подій, які відбулися або можуть відбутися і загрожують безпеці громадян;
- щодо показників стану здоров'я населення, життєвий рівень, (харчування, одяг, житло, медичне обслуговування), соціальне забезпечення, а також щодо рівня соціально-демографічних показників, стану правопорядку, освіти і культури населення, тощо.

«Звід відомостей, що становлять державну таємницю – акт, в якому зведено переліки відомостей, що згідно з рішеннями державних експертів з питань таємниць становлять державну таємницю у визначених цим Законом сферах» [12].

Отже, державна зрада відноситься до особливо небезпечних злочинів, які містяться в Особливій частині Кримінального кодексу України «Злочини проти основ національної безпеки» і завдає шкоду, безпосередньо, суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканості, обороноздатності, державній, інформаційній та економічній безпеці України.

Злочин «Державна зрада» розмежовують від інших злочинів за особливістю його специфічних ознак та цілим рядом інших особливостей, які в

своїй суті можуть нести важливе значення як для збереження територіальної недоторканості, суверенітету, так і для обороноздатності України, як суверенної держави.

Для здійснення детального аналізу злочину передбаченого статтею 111 Кримінального кодексу України, необхідно дати кримінально-правову характеристику складу відповідного злочину, а саме з'ясувати його об'єктивні та суб'єктивні ознаки.

2.2. Об'єктивні ознаки складу злочину за ст. 111 КК України

У науці кримінального права для здійснення аналізу складу злочину, як системи обов'язкових встановлених законом про кримінальну відповідальність об'єктивних (об'єкт, предмет, діяння, наслідки, причинний зв'язок, час, місце, спосіб, обстановка, знаряддя та засоби вчинення злочину) і суб'єктивних (суб'єкт, вина, мотив, мета) ознак прийнято починати з розгляду об'єкта злочинного посягання. Суспільна небезпека державної зради визначається всіма ознаками складу цього злочину. Однак першочергове значення під час оцінки суспільної небезпеки має об'єкт посягання. Беззаперечним є той факт, що об'єкт складу злочину дає змогу усвідомити соціальну та юридичну природу посягання, його характер і ступінь суспільної небезпечності, визначає межу дії кримінально-правової норми, сприяє правильній кваліфікації діяння, а також його відмежуванню від суміжних злочинів [13, с. 100]

О. М. Костенко зазначає: «під об'єктом злочину слід розуміти такий, що гарантує безпеку, тобто заснований на законах соціальної природи порядок відносин між людьми з приводу матеріальних чи нематеріальних предметів, який охороняється кримінальним законодавством». Автор стверджує, що безпека будь-якого предмета – це стан його захищеності, який виникає внаслідок існування певного порядку відносин між людьми з приводу нього. А отже, можна вважати, що будь-який злочин посягає саме на цей порядок [14, с. 239].

Об'єкти злочинів у кримінально-правовій літературі прийнято класифікувати залежно: від ступеня узагальненості на: загальний, родовий і безпосередній, а також від важливості безпосереднього об'єкта на: основний, додатковий обов'язковий, додатковий факультативний [15].

Об'єктом злочину, передбаченого статтею 111 Кримінального кодексу України є національна безпека України здебільшого у сфері державної безпеки, інформаційній, економічній, науково-технологічній, а також у воєнній сферах.

Родовим об'єктом злочинів, передбачених Розділом I Особливої частини КК України, є суспільні відносини щодо охорони основ національної безпеки України, зокрема: її конституційного ладу, суверенітету, територіальної недоторканності, обороноздатності. Інакше кажучи, родовим об'єктом цих злочинів є суспільні відносини, які забезпечують існування України, як правової, незалежної, демократичної та соціальної держави, що передбачено статтею 1 Конституції України.

У кримінально-правовій літературі немає однозначної думки, щодо визначення родового об'єкта злочину передбаченого ст. 111 КК України, проте є чимало позицій науковців з цього приводу. Так, одні вважають, що родовим об'єктом такого злочину є національна безпека, державна безпека України, безпека держави у різних її сферах, головними складовими частинами якої є пріоритетні національні інтереси [7].

Позиція вчених в іншому підході, видається більш вдалою, оскільки об'єктом складу злочину «державна зрада» слід визначати не національну безпеку у сфері державної безпеки, інформаційній, економічній сферах, а скоріше за все, суспільні відносини, які забезпечують національну безпеку, адже злочин завжди націлений на зміну суспільних відносин, а не на заподіяння шкоди чомусь іншому [16, с. 93].

Виходячи із формулювання, яке наведене у диспозиції статті 111 КК України, можна визначити, що безпосередній об'єкт складу злочину – це суспільні відносини, що забезпечують національну безпеку, її суверенітет,

територіальну цілісність і недоторканність, обороноздатність, державну, економічну чи інформаційну безпеку.

Не викликає заперечень й той факт, що злочин, крім основного безпосереднього об'єкта, також посягає ще й на додатковий об'єкт. Як додатковий безпосередній об'єкт можуть виступати суспільні відносини, що захищаються лише «попутно», оскільки ці відносини неминуче ставляться в небезпеку заподіяння шкоди при вчиненні посягання на основний об'єкт [9].

В свою чергу, додатковий безпосередній об'єкт може бути: додатковим обов'язковим (шкода спричиняється неминуче) і додатковим факультативним (існує лише ймовірність спричинення шкоди). Щодо факультативного безпосереднього об'єкту, то в одних випадках шкода завдається, а в інших – ні [17, с. 294].

У рамках здійснення аналізу об'єкта складу злочину, який передбачає кримінальну відповідальність за державну зраду, для з'ясування змісту цих відносин істотне значення має предмет складу злочину, який, хоч і не є самостійним елементом складу злочину, однак належить до структури суспільних відносин як об'єкта злочину [18, с. 154]

У теорії кримінального права не існує на даному етапі розвитку законодавства єдиного підходу до того, що слід відносити до предмета злочину. З цього приводу існує дві позиції. Одні науковці вважають предметом злочину будь-які речі лише матеріального світу, з певними якостями яких кримінальний закон пов'язує наявність у діянні особи ознак конкретного складу злочину [19, с. 273]. З іншого боку, інші вважають, що предметом злочину є і матеріальні блага, і нематеріальні, до яких пропонують відносити енергію, інформацію, послуги тощо.

Таким чином, предметом складу злочину передбаченого статтею 111 КК України є відомості, які становлять державну таємницю. Стаття 8 Закону України «Про державну таємницю» від 21 січня 1994 р. № 3855-ХІІ наводить перелік даних, які належать до державної таємниці. Це, зокрема, інформація:

1) у сфері оборони: щодо змісту оперативних планів та інших документів бойового управління, підготовки та проведення військових операцій, стратегічного та мобілізаційного розгортання військ, щодо напрямів розвитку окремих видів озброєння, військової і спеціальної техніки, їх кількість, тактико-технічні характеристики, найважливіші показники, які визначають організацію, чисельність, бойову і мобілізаційну готовність, військову підготовку, озброєння та матеріально-технічне забезпечення Збройних Сил України та інших військових формувань тощо (ч. 1 статті 8 Закону);

2) у сфері економіки, науки і техніки: щодо змісту мобілізаційних планів державних органів та органів місцевого самоврядування, мобілізаційної потужності, заходів мобілізаційної підготовки і мобілізації та обсягів їх фінансування, запасів та обсягів постачання стратегічних видів сировини і матеріалів (ч. 2 ст. 8);

3) у сфері зовнішніх відносин: щодо військового, науково-технічного та іншого співробітництва України з іноземними державами, якщо розголошення цих відомостей спричинятиме шкоди національній безпеці України; а також щодо експорту та імпорту озброєння, військової і спеціальної техніки, окремих стратегічних видів сировини і продукції (ч. 3 ст. 8);

4) у сфері державної безпеки та охорони правопорядку: щодо засобів, змісту, планів, організації, фінансування та матеріально-технічного забезпечення, форм, методів і результатів оперативно-розшукової, розвідувальної і контррозвідувальної діяльності; щодо осіб, які співпрацюють або раніше співпрацювали на конфіденційній основі з органами, що провадять таку діяльність (ч. 4 ст. 8).

Об'єктивна сторона складу злочину являє собою сукупність передбачених законом ознак, що характеризують зовнішнє вираження суспільно небезпечного діяння, яке безпосередньо посягає на об'єкти, що знаходяться під кримінально-правовою охороною.

На відміну від інших структурних елементів складу злочину, об'єктивна сторона містить найбільше інформації, яка є необхідною для кваліфікації діяння, оскільки сукупність ознак об'єктивної сторони має найбільше, порівняно з іншими елементами складу злочину, інформаційне навантаження та суттєве значення для індивідуалізації злочину [20, с. 43]. Не становить винятку у цьому контексті і злочин, який регламентує кримінальну відповідальність за державну зраду. Виходячи із диспозиції статті 111 КК України, слід зазначити, що законодавець визначив три самостійні способи державної зради, це зокрема: «перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту, шпигунство та надання іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам допомоги у проведенні підривної діяльності проти України».

Першим способом вчинення державної зради є перехід на бік ворога під яким слід розуміти, безпосереднє надання громадянином України допомоги державі, з якою Україна на той час перебуває у стані війни чи збройного конфлікту. У виняткових випадках цей злочин може полягати у здійсненні вступу на службу до військових чи інших формувань ворожої держави (поліції, розвідки), наданні засобів для вчинення злочинів представникам спецслужб іноземних держав, усуненні перешкод для їх вчинення або наданні зазначеним агентам іншої допомоги.

Перехід на бік ворога може бути вчинений, як у формі переходу на територію ворожої держави (фізичний перехід), так і у наданні згоди на здійснення допомоги такій державі чи її представникам у проведенні підривної діяльності проти України на території України (інтелектуальний перехід) [9].

Перехід на бік ворога вважається закінченим з моменту, виконання громадянином України в інтересах ворога певні дії на шкоду України. Однак факт надання згоди виконати такі дії (наприклад, поступити на службу до поліції) є лише готуванням до вчинення злочину і залишає можливість добровільної відмови від доведення злочину до кінця [9].

Під ворогом розуміють військового противника (державу чи організацію), який готує чи проводить збройну боротьбу проти України. Ворог може бути як зовнішнім (іноземна держава, організація угруповання держав), так і внутрішнім (незаконні військові формування).

Особливістю цієї форми державної зради є той фактор, що вона вчиняється лише в умовах воєнного стану або й у мирний час, але в період збройного конфлікту. Тому слід проаналізувати зміст таких юридичних понять, як «воєнний стан» та «період збройного конфлікту».

Відповідно до статті 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»: «воєнний стан - це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» [21].

У частині 1 статті 2 Конвенції «Про захист цивільного населення під час війни» зазначається: «збройний конфлікт може виникнути між двома чи більше сторонами, навіть якщо одна з них не визнає стану війни» [22].

Збройний конфлікт міжнародного характеру визнають як зіткнення збройних сил держав всупереч міжнародно-правовій забороні війни як засіб вирішення суперечок між державами. Такого роду конфлікти характеризуються інтенсивністю ведення бойових дій та відносною невеликою тривалістю в часі [23, с. 90]. До внутрішніх збройних конфліктів не належать випадки

внутрішньої напруженості у державі, порушення громадського порядку, масові безпорядки, тощо.

Державна зрада є злочином з формальним складом, тобто обов'язковою ознакою об'єктивної сторони якого є лише суспільно небезпечне діяння (настання суспільно небезпечних наслідків – не обов'язкове). Така позиція законодавця вважається цілком виправданою, адже вирішуючи відповідне питання, доречно враховувати суспільну небезпечність самого вчиненого діяння, ступінь ймовірності спричинення шкоди (її характер та ступінь). Наприклад, перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту становить діяння, яке саме по собі є суспільно небезпечним, а отже злочинний результат не є обов'язковим елементом цього складу злочину [2].

Другим способом державної зради є шпигунство. У кримінальному законодавстві шпигунство розглядається у двох аспектах: 1) ознака об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 111 КК України; 2) окремий склад злочину (ст. 114 КК України).

Відокремленим критерієм цих посягань є суб'єкт злочину. Вчинити злочин, передбачений частиною 1 статті 114 КК України, може лише іноземець або ж особа без громадянства, тоді як подібні дії з боку громадянина України кваліфікуватимуться за ч.1 ст.111 КК України. Ця форма державної зради полягає у вчиненні таких дій:

- 1) «передання іноземній державі, організації чи їхнім представникам відомостей, які становлять державну таємницю»;
- 2) «збирання з метою передачі названим адресатам відомостей, що становлять державну таємницю» [2].

У кримінально-правовій літературі під переданням ворожій стороні відомостей, які становлять державну таємницю слід розуміти усне повідомлення (засобами зв'язку), вручення певних документів чи інших матеріальних носіїв інформації (через посередників, з використанням тайників)

або їх пересилання (з використанням поштового, електронного зв'язку) адресату чи посереднику. Однак сам спосіб передачі (в тій чи іншій формі) кримінально-правового значення не має і на відповідальність не впливає [24, с. 87]. Також, для кваліфікації немає значення, чи передаються представнику іноземної держави чи іноземної організації оригінали документів чи їх копії, або ж лише відомості про них (макети, опис технічних систем тощо).

Збирання з метою передачі відомостей, що становлять державну таємницю – це пошук та здобуття відомостей (шляхом опитування, виготовлення копій документів, візуального спостереження) із подальшим їх зосередженням в одному або кількох місцях [23, с.151].

Ю. В. Баулін з цього приводу висловлюється так: «нерідко для отримання зазначених відомостей використовується найскладніша сучасна техніка (спеціально обладнані літаки, кораблі або автомашини, спеціально встановлені на суші чи на морі прилади для отримання розвідувальної інформації, вхід до інформаційних мереж тощо)» [25, с. 206].

Більшість науковців схилиються до думки, що передання відповідних відомостей вважається закінченим злочином з моменту їх вручення адресатові, тобто коли у адресата з'явилася фактична можливість розпорядитися такими даними на власний розсуд, а збирання є закінченим злочином з моменту початку самого пошуку відомостей, що становлять державну таємницю, а також хоча б частини необхідних відомостей з метою їх передачі [9].

Третім способом державної зради згідно КК України є «надання іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам допомоги у проведенні підривної діяльності проти України», який в свою чергу, полягає у наданні будь-якої допомоги ворожій стороні для заподіяння шкоди державній безпеці України.

О. О. Дудоров вважає, що: «підривною слід вважати будь-яку діяльність, яка пов'язана із спробою зміни системи вищих органів державної влади

нелегітимним способом чи зміни території та спрямована на зниження обороноздатності тощо» [26, с. 57–58].

Допомога у проведенні підривної діяльності може виявлятися у різноманітних діях, зокрема: «видача державної таємниці, сприяння іноземним шпигунам, диверсантам, терористам, дії, спрямовані на розлад грошової, кредитної, валютної систем України» [24, с. 82]; «організація чи виконання конкретного злочину, схилення до державної зради інших осіб» [26, с. 58] «сприяння таємним представникам іноземних розвідок, укриття розвідника або його спорядження, надання йому транспортних засобів, а також іншої техніки» та інші. Цей спосіб державної зради охоплює також вчинення особою за завданням іноземних держав будь-якого іншого злочину проти основ національної безпеки на спричинення шкоди Україні [26, с. 44].

Закінченим злочин у даній формі вважається з моменту виконання діяння, яким особа надала допомогу іноземній державі, іноземній організації чи їх представнику [25, с.208].

2.3. Суб'єктивні ознаки складу злочину за ст. 111 КК України

При здійсненні аналізу кримінально-правової характеристики складу злочину важливе значення має з'ясування його суб'єктивної сторони та, безпосередньо, суб'єкта злочину. Відповідно до частини 1 ст.18 Кримінального кодексу України: «суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність».

Із змісту диспозиції частини першої статті 111 КК України випливає, що аналізований злочин може бути вчинений лише спеціальним суб'єктом. Першою обов'язковою ознакою суб'єкта є те, що ним може виступати лише фізична особа, а не установа чи інша юридична особа.

Друга ознака стосується встановлення віку, з досягненням якого, згідно з законодавством може наставати кримінальна відповідальність.

Під віком людини у кримінально-правовій літературі розуміють тривалість її життя, відрізок від зрілого періоду до смерті [26, с. 187], «період часу від народження людини до будь-якого моменту відліку, певного періоду її життя, що відображає анатомічно-фізіологічний стан організму людини та ступінь формування її особистості» [27, с. 471].

Згідно з КК України, за загальним правилом кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років (ч.1 ст.22 КК України).

Проте частина друга статті 22 КК України зазначає: «особи вчинили злочин у віці від 14 до 16 років, підлягають кримінальній відповідальності лише за умисне вбивство, посягання на життя державного чи громадського діяча, умисне тяжке тілесне ушкодження, умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, диверсію, захоплення заручників, сексуальне насильство, крадіжку, грабіж, хуліганство та інші» [7].

Суб'єктом злочину передбаченого статтею 111 КК України у може бути тільки громадянин України, який досяг 16-річного віку.

Закон України «Про громадянство України» визначає: «громадянин України - це особа, яка набула громадянства України у порядку, передбаченому законами України і міжнародними договорами України. Документами, що підтверджують громадянство України є: паспорт громадянина України; паспорт громадянина України для виїзду за кордон; тимчасове посвідчення громадянина України; дипломатичний паспорт; службовий паспорт; посвідчення особи моряка; посвідчення члена екіпажу; посвідчення особи на повернення в Україну» [28].

За частиною 1 статті 19 КК України: «осудною визнається особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними» [7]. За чинним кримінальним законодавством, є два критерії осудності: юридичний (усвідомлення особою під час вчинення злочину характер та суспільну небезпеку вчинених дій і їх наслідків, та керування такими діями, і

медичний (характеризується психічним станом здоров'я особи під час вчинення нею суспільно небезпечного діяння).

Частина 2 статті 19 КК України передбачає, що: «неосудною визнається особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки» [7]. А тому притягнення до кримінальної відповідальності особи, яка порушила кримінально-правову заборону, є неможливим, оскільки вона не вважатиметься суб'єктом злочину [2, с. 107].

Завершальним етапом у здійсненні аналізу складу злочину, передбаченого статтею 111 Кримінального кодексу України є визначення всіх ознак його суб'єктивної сторони, яка «відображає ставлення свідомості і волі людини до вчинюваного нею суспільно небезпечного діяння, і до наслідків спричинених таким діянням» [29, с. 142].

Зміст суб'єктивної сторони складу злочину характеризується наявністю певних юридичних ознак (вина, мотив, мета) [30, с. 3], які перебувають у тісному взаємозв'язку один з одним. Мета та мотив мають другорядне значення та розкривають психологічний зміст суб'єктивної сторони складу злочину, проте вина є основною та обов'язковою ознакою будь-якого складу злочину. Суб'єктивна сторона злочину являє собою систему інтелектуальних, емоційних та вольових складових частин, які взаємопов'язані між собою та визначають один одного.

Основною ознакою суб'єктивної сторони є вина. Відповідно до статті 23 КК України: «виною є психічне ставлення особи, до вчиненої дії чи бездіяльності, та її наслідків, виражене у формі умислу (прямого чи непрямого) або необережності (злочинна самовпевненість або злочинна недбалість)» [7].

Стаття 62 Конституції України передбачає: «особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному

покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду» [31].

Склад злочину, передбачений статтею 111 КК України вчиняється у формі умислу. Однак дискусійним є питання про вид умислу у цьому злочині. Стосовно цього у науці кримінального права існує два підходи. Перший зводиться до того, що державна зрада у різних її формах вчиняється лише з прямим умислом [26, с. 45–47]. Однак другий підхід засвідчує, що державна зрада може бути вчинена як з прямим, так і з непрямым умислом [24, с. 82].

Однак проблемним є те, що у літературі на користь того чи іншого підходу не наводиться жодних вагомих аргументів. А тому виходячи із змісту диспозиції аналізованого злочину, можна вважати, що відповідне посягання вчиняється лише з прямим умислом.

Додатковими ознаками суб'єктивної сторони державної зради є мотив і мета, які за наявності тісного взаємозв'язку є сторонами вольового процесу діяльності особи.

У кримінально-правовій літературі існують думки, що «мотив відповідає на запитання, що спонукає людину до руху, а мета – куди спрямований її рух». Мотив та мета, будучи додатковими ознаками суб'єктивної сторони, мають важливе значення не лише для правильної кваліфікації, а й відіграють головну роль під час призначення покарання, оскільки неможливо обрати найбільш ефективні методи виправлення та перевиховання злочинців без визначення цілей злочину та його мотивів. На основі аналізу положень статті 111 КК України простежується, що законодавець не вказує на мотив вчинення злочину, що свідчить про те, що він не є обов'язковою ознакою складу злочину, що розглядається. Попри те, що мотиви вчинення державної зради, не мають значення для його кваліфікації, їх встановлення є необхідним для повноти дослідження.

Мотиви скоєння даного злочину можуть бути різноманітними: помста, корисливі спонукання, кар'єризм, політичні мотиви (неприятне ставлення до

представників державної влади) та інші. Особливої уваги потребує встановлення мети вчинення відповідних дій при державній зраді [9].

РОЗДІЛ III. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 111 КК УКРАЇНИ

Проблеми кваліфікації виникли поступово із зародженням кримінального права як системи норм: наявність кількох норм про відповідальність за окремі види злочинів передбачає вибір тієї, яка підлягає застосуванню в конкретному випадку, отже, кваліфікацію скоєного.

Якщо кримінальний закон в загальному визначає, які діяння є суспільно небезпечні діяння є злочинами, іншими словами створює законодавчу абстракцію, то лише на основі кваліфікації можна визначити, чи є конкретне діяння, що мало місце в реальному житті злочином. Тому, можна вважати, що кваліфікація злочину є тією ланкою, яка дозволяє, безпосередньо, реалізувати державно-політичну волю в конкретній життєвій ситуації [32].

Кваліфікація злочинів є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності, призначення покарання, звільнення від кримінальної відповідальності і від покарання, застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх та частково і опосередковано застосування примусових заходів медичного характеру. Це дозволяє стверджувати, що кваліфікація злочинів є основоположним, центральним, фундаментальним елементом застосування кримінального закону в слідчій та судовій практиці [32, с. 100].

Найбільш точне поняття кваліфікації злочину дається В.М. Кудрявцевим, який визначає її як «встановлення і юридичне закріплення точної відповідності між ознаками вчиненого діяння і ознаками складу злочину, передбаченого кримінально-правовою нормою» [33, с. 7–8].

Кримінально-правова кваліфікація вважається правильною, у випадку коли її здійснено на підставі повного, всебічного й об'єктивного дослідження всіх обставин справи та застосування кримінального закону відповідно до загальновизнаних принципів кваліфікації. Однією з форм об'єктивної сторони державної зради є «надання іноземній державі, іноземній організації або їх

представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України». Проблеми при кваліфікації виникають при визначенні підривної діяльності проти України.

Кримінальний кодекс України не містить законодавчо визначеного поняття «підривна діяльність», в такому випадку дане поняття необхідно трактувати з урахуванням його місця в системі Особливої частини КК України і його системних зв'язків з іншими положеннями КК України. Зокрема, зі змісту ст. 111 КК України випливає, що під підривною діяльністю у цій статті слід розуміти діяльність іноземної держави, іноземної організації або їх представників, яка спрямована на заподіяння шкоди хоча б одному об'єкту кримінально-правової охорони, а саме: суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність, обороноздатність, державна, економічна, інформаційна безпека України [34, с.87-88].

Складним і не до кінця вирішеним залишається питання кваліфікації вказаного злочину у формі «надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України» за сукупністю з іншими злочинами з урахуванням складнощів їх співвідношення. Загальне правило є таким: якщо відповідне «надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України», вчинене громадянином України, саме собою передбачене як самостійний (окремий) злочин, то виникає ідеальна сукупність злочинів (наприклад, якщо надання відповідної допомоги полягало у викраденні й наданні вогнепальної зброї представнику іноземної держави для здійснення підривної діяльності, то вчинене належить кваліфікувати за ч. 1 ст. 111, ч. 1 ст. 263 та відповідною частиною ст. 262 КК).

Проблемним же виглядає питання про співвідношення цієї форми державної зради з тими злочинами, основний безпосередній об'єкт яких співпадає з тим же об'єктом у державній зраді (суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність, обороноздатність, державна, економічна,

інформаційна безпека). Буквальне тлумачення вказує на те, що злочини, які можуть посягати на такі основні об'єкти, передбачені лише Розділом I Особливої частини КК України, а тому якщо громадянин України надає допомогу у проведенні підривної діяльності проти України виявилось тільки у вчиненні злочину проти тих основ національної безпеки України, що перелічені у ч. 1 ст. 111 КК, або в допомозі у їх вчиненні, то кримінально-правова оцінка його дій має бути розглянута в контексті можливого співвідношення загальної (ст. 111 КК) і спеціальних норм [34, с. 89]

При здійсненні кваліфікації злочину передбаченого статтею 111 КК України у формі «переходу на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту» слід враховувати всі об'єктивні й суб'єктивні ознаки, передбачені відповідною статтею КК.

Важливість при кваліфікації вчиненого має також встановлення сторін конфлікту при оголошенні воєнного стану або сторін збройного конфлікту з доведенням, що іншою стороною є ворог. В літературі зазначається: «перехід на бік ворога означає, що громадянин України надає безпосередню допомогу державі, з якою Україна на той час перебуває в стані війни або збройного конфлікту» [9]. Із цього можна стверджувати, що ворогом виступає інша країна. Відсутність ворожої сторони виключає кваліфікацію вчиненого при здійсненні переходу на цю сторону в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту як державну зраду. Дискусійним також залишається питання про те, чи ворогом слід розглядати виключно іноземну державу, союз таких держав, іноземну організацію, чи ним може бути також і певна організація (утворення) у середині країні.

Помилки у кваліфікації злочинів відіграють важливе значення, оскільки становлять особливу сферу – сферу індивідуального правового регулювання. Вони спотворюють волю державної влади, яка зосереджується в нормативно-правових актах, при переводі її в площину конкретних правових відносин, що є негативним результатом при здійсненні кваліфікації діяння. Таким чином

відбувається зменшення правозабезпечувальних можливостей правових норм у регулюванні суспільних відносин, точність їх дії у кожному окремому випадку. Характерною рисою індивідуального правового регулювання є скерованість на забезпечення неухильної і точної дії права, щодо конкретних суб'єктів і фактів життя. А отже, можна стверджувати, що помилка у кваліфікації злочинів суттєво порушує коло генетичного зв'язку нормативних приписів, їх відношення субординації та взаємообслуговування. У такий спосіб створюється розрив між нормативним та індивідуальним регулюванням, між можливістю і дійсністю у процесі застосування норм права та при кваліфікації злочинів [5, с. 35]

Отже, кримінально-правова кваліфікація полягає у здійсненні оцінки діяння, яке спричинило або могло спричинити істотну шкоду та характеризується рисами кримінальної протиправності, що полягає у визначенні того, яка стаття (частина, пункт статті) кримінального закону передбачає це діяння.

РОЗДІЛ IV. ПІДСТАВИ ТА УМОВИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ДЕРЖАВНУ ЗРАДУ: ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Суспільна небезпечність державної зради полягає у тому, що із власності держави здійснюється витік інформації, яка містить державну таємницю та при потраплянні до іноземних спецслужб може бути використана проти інтересів України, та нейтралізує багаторічну працю великих досвідчених науковців та вчених, які створюють оригінальні технології, нові зразки озброєння, здійснюють розробку планів оборони країни в особливий період тощо.

Зрадницькі дії здатні привести до значних економічних збитків держави, потягти за собою потенційну невдачу перспективних наукових досліджень, привести до «застою» у будівництві особливо важливих об'єктів, викликати ускладнення у міжнародних відносинах, аж до розриву економічних зв'язків.

Поряд із заходами кримінального попередження важливе місце займають заходи стимулювання добровільного припинення (або відмови від продовження) злочинної поведінки, сприяння виявленню злочинів, що готуються, розкриттю та розслідуванню тих посягань, що вже вчинені, мінімізації їхніх наслідків та компенсуванню спричиненої шкоди.

Пункт 1 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» від 23 грудня 2005 р. № 12 передбачає: «звільнення від кримінальної відповідальності як відмову держави від застосування щодо особи, яка вчинила злочин, установлених законом обмежень певних прав і свобод шляхом закриття кримінальної справи, яке здійснює суд у випадках, передбачених КК України, у порядку, встановленому КПК України». Тому, під звільненням від кримінальної відповідальності можна розуміти не лише звільнення від засудження особи, призначення і відбуття покарання, а й від усіх кримінально-правових наслідків вчинення злочину [25, с. 54].

Т.Т. Дубінін під підставами звільнення від кримінальної відповідальності розуміє: «притаманні певному суспільно небезпечному діянню об'єктивні обставини, які з урахуванням законодавчої оцінки в сукупності є необхідними та достатніми для обґрунтування висновку суду про те, що скоєне суспільно небезпечне діяння не становить великої суспільної небезпечності, а винна особа може бути виправлена без застосування кримінального покарання» [35, с. 85-86].

У разі звільнення від кримінальної відповідальності з винної особи знімається обов'язок потерпіти негативних кримінально-правових наслідків. Кримінальний кодекс України передбачає випадки звільнення від кримінальної відповідальності у Загальній та Особливій частинах. Тому, виходячи із такого поділу, прийнято виокремлювати загальні (ті, що передбачені в Загальній частині КК України, зокрема ст. 45-49) та спеціальні (ті, які містяться в Особливій частині КК України) види звільнення від кримінальної відповідальності [25, с. 200].

Передбачені ч. 2 статті 111 КК України підстави звільнення від кримінальної відповідальності слід відносити до імперативних норм. Оскільки імперативний характер заохочувальної норми дає можливість уникнути ймовірних зловживань. Тому, якщо особа умови, передбачені у ч. 2 ст. 111 КК України, суд зобов'язаний її звільнити від кримінальної відповідальності [2, с.162-164].

Посткримінальна поведінка суб'єкта, є умовою для звільнення від кримінальної відповідальності, та включає в себе такі обов'язкові елементи:

1) невиконання громадянином України злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників;

2) добровільне повідомлення органам державної влади про свій зв'язок з такою державою, організацією чи з їх представниками та про отримане завдання.

У випадку відсутності хоча б одного із названих елементів поведінки громадянина України перешкоджає звільненню його від кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ч. 1 ст. 111 КК України [25, с.209].

Аналіз ч. 2 ст. 111 КК України дає підстави стверджувати що особа не підлягає звільненню від кримінальної відповідальності за вчинення замаху на державну зраду, а також за закінчений злочин, оскільки замах і закінчений злочин являють собою вчинення певних дій, які спрямовані на виконання злочинного завдання іноземної держави, організації чи їх представників, що, безумовно, унеможлиблює застосування в цих випадках звільнення від кримінальної відповідальності.

Суб'єктом отримання злочинного завдання є громадянин України (особа, яка набула громадянства України у порядку визначеному ЗУ «Про громадянство»).

Суб'єктом, що, безпосередньо, надає злочинне завдання є іноземна держава, іноземна організація або їх представник [25, с. 210].

Іноземною державою слід визнавати ту чи іншу державу, крім України, незалежно від того, чи визнана вона Україною як суверенна і чи має Україна з нею дипломатичні відносини.

Іноземною організацією, слід розуміти будь-яку державну чи недержавну установу, підприємство, об'єднання, орган іншої країни, у т. ч. політична партія, релігійна організація, комерційне підприємство, а також міждержавна чи міжнародна організація, у тому числі неофіційна, нелегітимна чи злочинна (міжнародна терористична організація), крім офіційної міжнародної організації, членом якої є Україна. Іноземною організацією також може бути військова, політична, економічна, фінансова, прикордонна чи інша розвідка.

Представником іноземної держави або іноземної організації є особа, яка уповноважена представляти інтереси тієї чи іншої іноземної держави (іноземної організації) та діє від її імені або за її спеціальним повноваженням, у т. ч. таємним (неофіційним)[9].

Предметом злочинного завдання є вчинення особою, що отримала таке завдання дій, які спричиняють шкоду інтересам України.

Невчинення громадянином України, який отримав злочинне завдання від іноземної держави, іноземної організації чи їх представника жодних дій на його виконання означає повну бездіяльність після отримання такого злочинного завдання і надання згоди на його виконання. У випадку коли особа вже надала таку згоду, а потім вчинила будь-яку дію на виконання цього завдання, наприклад, розробила план чи підшукала співучасників тощо, це свідчить про відсутність підстави для звільнення від кримінальної відповідальності за ч. 2 ст. 111 КК України. В. О. Навроцький вважає: «саме по собі встановлення зв'язку з іноземною державою, іноземною організацією або їхніми представниками є лише готуванням до державної зради» [24, с. 83].

Добровільна заява органам державної влади про свій зв'язок з іноземною державою, іноземною організацією або їхнім представником та про отримане завдання є важливою умовою для того аби особа була звільнена від кримінальної відповідальності.

Така заява повинна включати в себе відомості про конкретну іноземну державу, іноземну організацію чи їх представників з якою мав зв'язок той, хто подає заяву, в чому конкретно такий зв'язок виявився, яким способом, в якому місці та з ким був виявлений та підтримуваний цей зв'язок; місце та час отримання завдання; зміст такого завдання, способи та час його виконання тощо; поведінка особи після отримання завдання; мотиви зробленої заяви тощо.

Укривання будь-якої інформації, щодо зазначених обставин або обман перешкоджає звільненню особи від кримінальної відповідальності за ч. 2 ст. 111 КК України. Добровільність заяви означає, що особа за своєю волею, а не примусово, робить зазначену заяву. Мотиви такої заяви можуть бути різними. Ними можуть бути: бажання ухилитися від кримінальної відповідальності, небажання продовжувати займатися злочинною діяльністю, докори сумління, страх тощо. Виявлення мотиву не є обов'язковим для спеціального виду

звільнення від кримінальної відповідальності, однак вони можуть характеризувати особу, яка підлягає такому звільненню [2, с.171]. Заява може бути подана у усній чи письмовій формі, із використанням засобів зв'язку чи без такого використання тощо. Однак, важливою ознакою добровільної заяви громадянина України про свій зв'язок з іноземною державою, організацією чи їх представником та про отримане завдання є час, тобто відповідна заява повинна бути зроблена до вчинення будь-яких дій на виконання злочинного завдання іноземної держави, організації та їх представників [25, с. 211].

Кримінальне законодавство кожної країни є індивідуальним, однак наявними є й деякі спільні риси та ознаки, які є характерними для певних типів правових систем, що в свою чергу, зумовлено історичним, суспільним, економічним розвитком держав та рядом інших чинників.

Кримінальне законодавство України має спільні риси та історію розвитку з кримінальним законодавством зарубіжних країн, тому при дослідженні питання про звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти державної безпеки України слід приділити увагу на аналізі кримінального законодавства саме цих країн.

Кримінальна відповідальність за вчинення зради та шпигунства у Франції передбачена Розділом I «Про посягання на основоположні інтереси нації» Книги Четвертої КК Франції [37]. Глава I «Про зраду та шпигунство» зі ст. 411-1 до ст. 411-11 передбачає кримінальну відповідальність за різні форми зради та шпигунства.

За об'єктивними ознаками зрада та шпигунство є практично ідентичними, однак французький законодавець розмежовує їх за суб'єктом вчинення. Зрадою вважається діяння, яке вчиняє громадянин Франції або військовослужбовці, які перебувають на службі у Франції, а шпигунством – діяння, вчинене іноземцем або особою без громадянства.

За вчинення зради та шпигунства в окремих формах Главою IV «Особливі положення», статтями 414-2 та 414-4 передбачено заохочувальні норми. Замах

на вчинення таких діянь, як: здача всієї чи частини національної території, збройних сил чи воєнної техніки іноземній державі; передання чи надання доступу до інформації, поширення чи збирання якої може заподіяти шкоду фундаментальним інтересам нації, іноземній державі; саботаж є передумовами звільнення від відповідальності [36, с.74].

Підставою для заохочення є повідомлення особою судових чи адміністративних органів влади про такі дії та запобігання особою вчиненню таких дій та у разі потреби визначення інших винних.

У Франції зменшення вдвічі строку покарання у виді позбавлення волі вважається окремим видом заохочення за зраду, передумовою якого є призначення покарання, пов'язаного з позбавленням волі, особі, яка вчинила зраду чи шпигунство в наступних формах: встановлення зв'язку з іноземною державою для вчинення військових дій чи акту агресії проти Франції чи надання їй засобів для цього, якщо такі дії можуть заподіяти шкоду основоположним інтересам нації; збирання інформації чи здійснення діяльності для отримання чи передачі інформації, використання, розповсюдження чи збирання якої може спричинити шкоду основоположним інтересам нації.

Умовами для застосування заохочувальних норм є: 1) сприяння винною особою припиненню злочинних діянь чи запобігання смерті або хронічного захворювання осіб, що може виникнути в результаті таких злочинних діянь; 2) встановлення за потреби інших винних осіб; 3) повідомлення державних органів влади про злочинне діяння. У випадку призначення покарання у виді довічного позбавлення волі, строк відбування зменшується до 20 років. А тому, можна вважати, що заохочувальні норми за зраду досить детально регламентовані та їм приділена достатня увага [36, с.75].

Кримінальний кодекс Республіки Польща у Главі XVII «Злочини проти Республіки Польща» регламентує відповідальність за здійснення посягання на зовнішню та внутрішню безпеку Польщі [39]. Так, наприклад передумовою для застосування §1 ст. 131 вважається замах на участь у діяльності іноземної

розвідки проти Польщі або надання такій розвідці відомостей, передача яких може спричинити шкоду державі. Умовою звільнення від відповідальності §1 ст. 131 є: 1) добровільне припинення особою дальшої діяльності; 2) розкриття органу, правомочному розслідувати злочини, усіх істотних обставин вчиненого діяння. Не підлягає покаранню також і особа за готування до цього злочину в разі добровільної відмови від його вчинення. Підставами звільнення від відповідальності за §2 ст. 131 є: 1) добровільне припинення подальшої діяльності і виявлення суттєвих зусиль, спрямованих на запобігання вчиненню задуманого забороненого діяння; 2) розкриття органу, правомочному переслідувати злочини, всі істотні обставини вчиненого діяння [36, с.75].

Глава I «Злочини проти державної безпеки» Особливої частини КК Китайської Народної Республіки передбачає такі злочини, як зрада та шпигунство [39]. Проте за будь-яких обставин до осіб, які здійснили вчинення таких злочинів, не передбачається застосування заохочувальних норм, а у випадку присутності кваліфікуючих ознак, може бути застосоване найсуворіше покарання – смертна кара.

Кримінальний кодекс Республіки Південної Кореї взагалі не містить такого поняття злочину, як «державна зрада», але містить ознаки діянь, які в певній мірі є схожими до об'єктивних ознак державної зради. Такими діями, зокрема є: здійснення надання допомоги ворогу різними способами, переходу на бік ворога; шпигунство, тощо[40]. Аналогічно законодавству КНР, Корея не передбачає заохочувальних норм, а тому особи, які вчинили замах на вказані злочини, підлягають покаранню (ст. 100 КК РК). Слід зауважити, що у кримінальному законодавстві таких країн, як: Австрія, Бельгія, Іспанія, Італія, Нідерланди, Швейцарія, Японія також не передбачено норм про звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду.

В результаті проведеного аналізу можна стверджувати, що лише в правових системах деяких країн передбачено заохочувальні норми при регламентації норм про державну зраду. Можна також вважати, що майже в

усіх зарубіжних державах передумовою до звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду є замах на її вчинення, а не готування, як в Україні. Виключення становлять країни Прибалтики (Литва, Латвія, Естонія), які взагалі не передбачають заохочення. На підставі здійсненого дослідження очевидно, що в Україні вимоги аналізованої заохочувальної норми більш суворіші.

ВИСНОВОК

Підводячи підсумки дослідження даної теми, доцільно сформулювати наступні висновки:

1. Аналізуючи пам'ятки вітчизняного кримінального законодавства мною було досліджено, що здійснення опору та попередження державної зради забезпечувалось на всіх етапах розвитку цивілізації.

2. Злочинами проти основ національної безпеки України визнаються суспільно-небезпечні діяння, які здійснюють посягання на суспільні відносини, які забезпечують державну безпеку, суверенітет, обороноздатність, територіальну цілісність, незалежність України, її конституційний лад. Без відповідної кримінально-правової охорони цих соціальних цінностей неможливе стабільне функціонування держави та відповідних її інститутів.

Розміщення їх у Розділі I Особливої частини Кримінального кодексу України, свідчить про серйозну суспільну небезпеку таких злочинів, та наслідків вчинення. Тому необхідно здійснювати належну кримінально-правову охорону та нормативне регулювання для нормального функціонування держави та відповідних її інститутів.

3. Родовим об'єктом злочинів, які становили предмет цього дослідження, є суспільні відносини, щодо забезпечення основ національної безпеки держави, які охороняються кримінальним законом.

Безпосереднім об'єктом визнаються суспільні відносини, що забезпечують національну безпеку держави, її суверенітету; територіальної цілісності й недоторканності; обороноздатності; державної безпеки; економічної безпеки; інформаційної безпеки.

Права та свободи людини і громадянина, економічні інтереси суб'єктів господарювання, а також охоронювані законом громадські інтереси можуть виступати додатковим факультативним об'єктом.

Відомості, що становлять державну таємницю є предметом державної зради, та їм притаманні певні ознаки, зокрема: 1) є інформацією, яка підлягає

засекреченню; 2) є значущими для державних інтересів; 3) встановлення особливого порядку обігу щодо цієї інформації; 4) чітка визначеність у сферах існування.

4. Об'єктивна сторона злочину передбаченого статтею 111 КК України передбачає три способи державної зради: «перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам допомоги у проведенні підривної діяльності проти України».

5. Суб'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ст. 111 КК України, виявляється у вчиненні державної зради лише з прямим умислом. Аргументи такої позиції ґрунтуються на тому, що відповідний злочин, описаний як такий, що має формальний склад. До того ж, прямий умисел цього складу злочину з усією очевидністю витікає з його мети – заподіяти шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України.

6. Кримінально-правова кваліфікація злочину – це оцінка діяння, яке спричинило чи могло спричинити істотну шкоду та розкриває риси кримінальної протиправності, що полягає у юридичному закріпленні у законодавчих актах передбаченого діяння.

7. Звільнення від кримінальної відповідальності за КК України - це врегульована кримінально-процесуальним законодавством відмова держави в особі компетентних державних органів від засудження особи, яка вчинила злочин, та від застосування до неї кримінально-правових засобів примусового характеру.

Кримінальний кодекс України, передбачає умову звільнення від кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ч. 1 ст. 111 КК України, це зокрема посткримінальна поведінка суб'єкта, яка включає в себе наступне:

1) у випадку коли громадянин України не вчинив жодних дій для того аби виконати завдання іноземної держави, організації або їх представників;

2) у випадку добровільної заяви органам державної влади про свій зв'язок з такою державою, організацією чи з їх представниками та про отримане завдання.

В результаті проведеного аналізу питання про звільнення від кримінальної відповідальності, було проаналізовано законодавчі акти, а зокрема КК Франції, Польщі, КНР, Кореї, Швейцарії та інші. Тому варто зазначити, що не всі правові системи передбачають заохочувальні норми при регламентації норми про державну зраду, проте заохочувальна норма в КК України є дещо суворішою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Луценко Ю. В. Підстави та умови звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2012. Вип. 56. С. 427–432
2. Кончук Н.С. Кримінальна відповідальність за державну зраду: дис. на здобуття наук. ступеня канд.юрид.наук: 12.00.08. Львів, 2019
3. Матвійчук В. К. Історія розвитку кримінального законодавства стосовно злочинів проти основ національної безпеки. *Юридична наука*. 2011. – № 3. – С. 139 –151.
4. Михайленко П. П. Борьба с преступностью в Украинской ССР [Текст] : [В 2 т.] Высшая школа, 1966. 832 с. (дата звернення: 16.03.2020р.)
5. Тельберг Г. Г. Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII векаю М., 1912. 453с.
6. Ільницька С. Історія становлення законодавства про кримінально-правову охорону конституційного ладу України. *Вісник Львівського університету*.2013. №58. С. 289- 295.
7. Кримінальний кодекс України: від 05 квітня 2001р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 17.03.2020 р.)
8. Декларація про дотримання суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності кордонів держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав укр/рос) Дата підписання Україною: 15.04.1994, Набуття чинності для України: 15.04.1994
URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_480 (дата звернення: 17.03.2020р.)
9. М.І.Мельник, М.І. Хавронюк. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року: 11 вид. переробл.та доповнене. 2001 р. URL: <https://jurisprudence.club/ugolovnoe-pravo-uchebnik/stattya-111-derjavna.html> (дата звернення 17.03.2020р.)
10. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991р. № 1932-XII

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 17.03.2020р.)

11. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки: Закон України від 09.01.2007р. № 537-V URL: <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=537-16> (дата звернення: 17.03.2020р.)
12. Про державну таємницю: Закон України від 21.01.1994 № 3855-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text> (дата звернення: 17.03.2020р.)
13. Мельник Р. Проблеми визначення родового об'єкта злочинів проти правосуддя. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. № 1. С.100–107.
14. Костенко О. М. Культура і закон – у протидії злу: монографія: Атіка, 2008. 352 с.
15. Ємельянов В. П. Щодо визначення предмету злочину та класифікації об'єктів злочинів: дискусійні питання. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2007. № 16. С. 172–182.
16. Кончук Н.С. Об'єкт складу злочину «державна зрада». *Європейські перспективи*. 2015. №4. С. 89–95.
17. Кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. А. С. Беницького, В. С. Гуславського, О. О. Дудорова, Б. Г. Розовського. К.: Істина, 2011. 1112 с.
18. Литвин О. Загальні ознаки та характеристика предметів злочинів. *Вісник Академії управління МВС*. 2010. № 4 (16). С. 154–161.
19. Кримінальне право України: навч. посіб. С. Г. Волкотруб, О. М. Омельчук, В. М. Ярін та ін.; за ред О. М. Омельчука. К.: Наукова думка; Прецедент, 2004. 297 с.
20. Сарнавський О. М. Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 262 КК України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2008. Вип. 13. С. 42–49

21. Образ врага сост. Л. Гудков. М.: ОГИ, 2005. 334 с.
22. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19> (дата звернення: 17.03.2020р.)
23. Про захист цивільного населення під час війни: Конвенція від 12 серпня 1949 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_154 (дата звернення: 16.03.2020р.)
24. Бантишев О. Ф., Шамара О. В. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації): монографія. К.: Вид-во НА СБ України, 2004. 168 с.
25. Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина: курс лекцій. К.: Т-во «Знання», КОО, 2000. 771 с.
26. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності: монографія. К.: Атіка, 2004. С. 211–212.
27. Кримінальне право (Особлива частина): підручник за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменного. Луганськ: Видавництво «Елтон-2», 2012. Т. 1. 780 с.
28. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник. 4-те вид., перероб. і допов. Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Х.: Право, 2010. 514 с.
29. Яремко Г. З. Бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини Кримінального кодексу України. Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2010. 408 с.
30. Про громадянство України: Закон України від 18.01.2001 № 2235-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14> (дата звернення: 18.03.2020р.)
31. Лень В. В. До питання, пов'язаного з осудністю. Вісник Запорізького юридичного інституту МВС України. 1998. Вип. 2 (4). С. 129–132.

32. Кримінальне право і законодавство України. Частина Особлива: курс лекцій / за ред. М. Й. Коржанського. К.: Атіка, 2001. 544 с.
33. Суб'єктивна сторона злочину: метод. посібник для студентів. В. А. Ломако, В. І. Борисов, В. І. Касинюк, Л. М. Кривоченко. Х.: Укр. держ. юрид. акад., 1993. 36 с.
34. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4373> (дата звернення: 18.03.2020р.)
35. Харазашвили Б. В. Вопросы мотива поведения преступника в советском праве. Тбилиси: Цодна, 1963. 285 с.
36. Тубелець О.С. Проблеми кваліфікації злочинів. *Вісник Вищої ради юстиції* №3(15), 2013. С.100 -110
37. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. – М. : Юридическая литература, 1972. 352 с.
38. Проблеми кваліфікації злочинів проти основ національної безпеки України [Електронний ресурс] : метод. поради і завдання (другий (магістер.) освіт.-кваліф. рівень галузі знань 08 "Право" спец. 081 "Право") для студ. магістратури Ін-ту підгот. юрид.х кадрів для Служби безпеки України / уклад. М. А. Рубашенко. - Електрон. текстові дані. - Харків : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2018. 150 с.
39. Елеонский В. А. Поощрительные нормы уголовного права и их значение в деятельности органов внутренних дел: учебное пособие. Хабаровск: Хабаровская высшая школа МВД СССР, 1984. 108 с.
40. Дубинин Т.Т. Основания освобождения от уголовной ответственности .Уголовное право в борьбе с преступностью — М. : ИГПАН, 1982. — С. 85- 86.

41. Зайцев О.В., Філіпенко В. Заохочувальні норми при регламентації державної зради: зарубіжний досвід. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. Вип. 3 (83), 2018. С.73-83
42. Уголовный кодекс Франции от 01 января 1992 г. URL : <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1243018&subID=100104265,100104266#text> (дата звернення: 19.03.2020р.)
43. Уголовный кодекс Республики Польша от 06 июля 1997 г. URL : <http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1246817> (дата звернення: 19.03.2020р.)
44. Уголовный кодекс Китайской Народной Республики от 14 марта 1997 г. URL: <http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1247252> (дата звернення: 19.03.2020 р.)
45. Уголовный кодекс Республики Корея от 18 сентября 1953 г. URL : <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1241816&subID=100098555,100098556#text> (дата звернення: 19.03.2020р.).